

ZAMONAVIY MUTAXASSISLARNING KASBIY FAOLIYATIDAGI NUTQ MADANIYATI KO'NIKMALARI.

Dilnoza Yuldasheva

*Samarqand iqtisodiyot va
servis instituti, filologiya fanlari bo'yicha
falsafa doktori (PhD) dotsent.
dilyuldasheva83@gmail.com*

Rayhona Ziyodova

*Samarqand iqtisodiyot va
servis instituti, IK-423 guruh talabasi.
rayhonaziyodova546@gmail.com*

Annotatsiya: Ushbu maqolada kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatga erishish uchun zamonaviy mutaxassis nutq madaniyati ko'nikmalarini mukammal egallashi va kasbiy muloqotda lingvistik, kommunikativ va xulq-atvor qobiliyatlariga ega bo'lishi kerakligi haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: zamonaviy mutaxassis, nutq madaniyati, ko'nikmalar, kasbiy muloqot, lingvistik, kommunikativ, xulq-atvor, qobiliyat, muloqot, tilshunoslik, kommunikativ portret.

Akademik D.S.Lixachev o'zining "Yaxshilik haqida maktublar" kitobida shunday yozgan edi: "Insonni, uning aqliy rivojlanishini, uning axloqiy xarakterini bilishning eng ishonchli yo'li uning qanday gapirayotganini tinglashdir. Bizning nutqimiz, nafaqat xatti-harakatlarimiz, balki shaxsiyatimiz, qalbimiz, ongimizning eng muhim qismidir". Darhaqiqat, insonning tili, nutqi insoniy fazilatlarining, madaniyatining, aql-zakovati darajasining aniq ko'rsatkichidir. Maktabda olgan asos va bilimlarga tayangan holda, har bir inson butun umri davomida o'z ona tili bilan munosabatlarini qurishda davom etadi. Bu jamiyatda, oilada muvaffaqiyatga erishishning zaruriy sharti, muvaffaqiyatli mehnat, muvaffaqiyatli hayot uchun shartdir. Ona tilining alohida o'rni shundaki, tilni doimiy ravishda takomillashtirmasdan turib, barcha ilmiy fanlarni - ham gumanitar, ham tabiiy, ham texnik sohalarni chuqur o'rganish mumkin emas, chunki til inson fikrlari, his-tuyg'ularini yetkazish usullaridan biridir.

Til estetik nuqtai nazardan bebahodir, lekin tilning asosiy vazifasi muloqot vositasi bo'lishdir. Biz uyda va ishda, ko'chada, avtobusda, do'konda, radio tinglash yoki televizor tomosha qilishda kundalik muloqotda nutqdan foydalanamiz. Ona tili avlodlar o'rtasidagi muloqotning eng muhim vositasi bo'lib, to'plangan tajribani uzatishni ta'minlaydi. Maktab ta'lim tizimida "Ona tili" fani alohida o'rin tutadi: u

nafaqat o'rganish ob'ekti, balki o'qitish vositasi hamdir. Ona tili insonning intellektual va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishni ta'minlaydi, mavhum fikrlash, xotira va tasavvurni rivojlantiradi, mustaqil ta'lim faoliyati, shaxsning o'zini-o'zi tarbiyalash va o'zini-o'zi anglash ko'nikmalarini shakllantiradi. Shuning uchun ham barcha fanlarni o'rganishning asosiy maqsadlari shaxsning lingvistik rivojlanishi, adabiy tilida uni qo'llashning turli sohalari va vaziyatlarida ravon gapirishni ta'minlaydigan malaka va ko'nikmalarini takomillashtirishdan iboratdir. Turli bilimlarni xotirada saqlash va o'zlashtirish shakli sifatida ona tili barcha fanlar bilan uzviy bog'liq bo'lib, boshqa barcha fanlarni o'zlashtirish sifatiga ta'sir qiladi va kelajakdagi kasbni egallashga yordam beradi.

Til- hayot bilan chambarchas bog'liq. Zamonaviy dunyoda ona tilini bilish, muloqot qilish qobiliyati, muloqot jarayonida muvaffaqiyatga erishish - bu shaxsning o'ziga xos xususiyatlari bo'lib, ular hayotning deyarli barcha sohalarida erishgan yutuqlarini belgilaydi, uning o'zgaruvchan sharoitlariga ijtimoiy moslashishiga yordam beradi. Binobarin, zamonaviy ta'lim muassasalari bitiruvchilari nafaqat yuqori malakaga ega bo'lishlari, balki muloqot tamoyillarini, ayniqsa, nutqni chuqur anglashlari kerak. Nutq madaniyati kasbiy tayyorgarlikning tarkibiy qismlaridan biridir. Yosh mutaxassislar nutq faoliyatining barcha turlarida ravon bo'lishi, suhbatni malakali olib borishi, umuman, muloqot madaniyatining sir-asrorlarini puxta egallashlari lozim.

Nutq madaniyati, nutq odobi – og'zaki va yozma adabiy til me'yorlari (talaffuz, urg'u, so'z qo'llash, grammatika, uslubshunoslik qoidalari)ni egallash, shuningdek, turli aloqa-aralashuv sharoitlarida tilning tasviriy vositalaridan nutqning maqsad va mazmuniga mos ravishda foydalanish mahorati;

Nutqiy mahorat esa nafaqat adabiy me'yorlarga amal qilish, balki o'zaro mavjud bo'lgan variantlardan mazmunan eng to'g'ri, eng aniq, uslub va vaziyat nuqtai nazaridan eng maqbuli va ifodalisini tanlab olish mahoratidir. Yuksak nutq madaniyati kishining umumiy yuksak madaniyatini, fikrlash madaniyatini, tilga nisbatan ongli mehr-muhabbatini namoyon qiladi.

Nutq madaniyati nazariyasining asosiy tushunchasi til me'yori. Zamonaviy nutq madaniyati nazariy va amaliy fan bo'lib, u til amaliyotiga ta'sir etish maqsadida adabiy til tarixi, grammatika, uslubshunoslik va boshqa tilshunoslik bo'limlarining yutuqlari va xulosalarini umumlashtiradi. Nutq madaniyati nazariyasida adabiy til milliy tilning oliy shakli deb e'tirof etiladi; badiiy adabiyot tili o'zining eng yaxshi namunalari bilan xalqning madaniyat sohasidagi yutuqlari va an'alarini mustahkamlaydi va boyitadi. Nutq madaniyati ijtimoiy hodisa bo'lib, u jamiyat, fan va texnika, madaniy va adabiy hayot rivoji bilan chambarchas bog'liq holda taraqqiy etiladi. Jamiyat a'zolarining madaniy saviyasi ortgan sari nutqi ham jilolanib, sayqallashib, nutq madaniyati qoidalari va me'yorlariga muvofiq holda takomillashib

boradi. Nutq madaniyatining shakllanishi va rivojlanishida adabiyot, san'at, radio, televideniya va davriy matbuotning alohida o'rni bor. Ayniqsa, adabiy tilni me'yorlashtirish va nutq madaniyati nazariyasini rivojlantirishda leksikografiya (leksikologiya), xususan, izohli, imlo, talaffuz, o'quv va boshqa maxsus lug'atlar muhim ahamiyatga ega.

15-asrdayoq o'zbek adabiy tilining nutq madaniyati va uning o'ziga xos me'yorlari bo'lgan. Alisher Navoiy o'zining butun hayoti va ijodiy faoliyati bilan o'z davri nutq madaniyatiga, nutq odobiga mislsiz hissa qo'shgan bo'lsa, keyingi davrda yashagan Bobur, Gulxaniy, Nodira, Ogahiy, Furqat, Muqimiy va boshqa shoirlarning asarlari tilida ham o'sha davr tili va nutq madaniyati ma'lum darajada aks etgan. "Yaxshi so'z - jon ozig'i", "Bug'doy noning bo'lmasa ham, bug'doy so'zing bo'lsin", "O'ynab gapirsang ham o'ylab gapir", "Har neni yemak - hayvonning ishi, har neni demak - nodonning ishi" kabi maqol va hikmatli so'zlarning paydo bo'lishi ham o'zbek xalqida nutq madaniyatiga avvaldan e'tibor kuchli bo'lganini ifodalaydi.

Muloqot - bu shaxslar va ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi o'zaro ta'sir jarayoni bo'lib, unda ma'lumot, tajriba, malaka va ko'nikma natijalari almashinuvi mavjud. Kasbiy muloqot - bu mutaxassisning kasbiy faoliyat jarayonida boshqa mutaxassislar bilan nutqiy o'zaro munosabatidir. Zamonaviy fan va texnologiya tillari qatorida ona tilining o'rni ham katta. Unda ilmiy-texnikaviy jurnallar chop etilmoqda, yangi ilmiy adabiyotlar chop etilmoqda. Ona tilidagi fizika-matematika, tilshunoslik va adabiy tanqidga oid ilmiy nashrlar xalqaro e'tirofqa sazovordir. Har qanday sohada kasbiy mavzularda muloqot qilish nafaqat atamalardan aniq foydalanish va ularning orqasida turgan tushunchalarni bilish, balki nutq madaniyatining umumiy me'yorlariga rioya qilishni ham o'z ichiga oladi. Kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatga erishish uchun zamonaviy mutaxassis nutq madaniyati ko'nikmalarini mukammal egallashi va kasbiy muloqotda lingvistik, kommunikativ va xulq-atvor qobiliyatlariga ega bo'lishi kerak.

Bu quyidagi fazilatlarni talab qiladi:

- adabiy til me'yorlarini bilish va ularni nutqda qo'llashning barqaror ko'nikmalari;
- nutqning aniqligi, izchilligi va ifodaliligini nazorat qilish qobiliyati;
- kasbiy terminologiyani bilish;
- professional nutq uslubiga ega bo'lish;
- maqsadni aniqlash va muloqot holatini tushunish qobiliyati;
- do'stona muloqot muhitini yaratish va saqlash qobiliyati;
- kasbiy faoliyat maqsadlariga muvofiq muloqotni yo'naltirish qobiliyati;
- odob-axloq qoidalarini bilish va uning qoidalarini amalga oshirishda aniqlik.

Nutq madaniyatining turi ona tilida so'zlashuvchilarning tilni bilish darajasiga qarab o'ziga xos xususiyatlarga egadir. Bu jarayonda shaxsning til vositalaridan foydalanish qobiliyati ham muhim bo'lib, nutq aloqasi, nutq madaniyati qanchalik

rivojlanganligi muhim rol o'ynaydi. Yuqorida aytilganlarga asoslanib, nutq madaniyatining asosiy me'yorlarini ajratib ko'rsatish kerak:

***Normativ.** Adabiy tilni xalq tilidagi iboralar va dialektizmlarning kirib kelishidan himoya qiladi va uni buzilmasdan va umume'tirof etilgan me'yorlarga muvofiq saqlaydi.

***Kommunikativ.** Bu vaziyatga mos ravishda tilning funksiyalaridan foydalanish qobiliyatini nazarda tutadi. Masalan, ilmiy nutqdagi aniqlik va so'zlashuv tilida aniq bo'lmagan iboralarining maqbulligi.

***Axloqiy.** Bu nutq odob-axloq qoidalariga, ya'ni muloqotda xulq-atvor me'yorlariga rioya qilishni anglatadi.

***Estetik.** Bu fikrni majoziy ifodalash texnikasi va usullaridan foydalanishni, nutqni taqqoslash va boshqa usullar bilan bezashni nazarda tutadi.

Yuqorida biz “til”, “nutq madaniyati” tushunchalarini jamiyatni xarakterlovchi ijtimoiy hodisa sifatida ko'rib chiqdik. Ammo jamiyat alohida shaxslardan iborat. Shu sababli, shaxsning og'zaki nutqini tavsiflovchi madaniyat turi mavjud. Bu hodisa “inson nutq madaniyati” deb ataladi. Bu atama insonning tilni bilishga munosabati va ulardan foydalanish va kerak bo'lganda yaxshilash qobiliyati demakdir. Bular nafaqat gapirish va yozish, balki tinglash va o'qish qobiliyatidir. Kommunikativ mukammallik uchun inson ularning barchasiga ega bo'lishi kerak. Ularni o'zlashtirish kommunikativ jihatdan mukammal nutqni qurish, odob-axloq qoidalariga ega bo'lish va muloqotning psixologik asoslarini shakllantirishning namunalari, belgilari to'g'risida bilimlarni o'z ichiga oladi.

Xulosa qilib aytganda, inson nutq madaniyati turg'un emas - u ham til kabi, ijtimoiy o'zgarishlarga, shaxsning o'ziga bog'liq bo'lgan o'zgarishlarga duchor bo'ladi. U bolaning birinchi so'zlari bilan shakllana boshlaydi. U bilan birga o'sib boradi, maktabgacha yoshdagi bolaning nutq madaniyatiga aylanadi, keyin maktab o'quvchisi, talaba va kattalar. Inson yoshi qanchalik katta bo'lsa, nutq, yozish, o'qish va tinglash qobiliyatlari ham shunchalik rivojlangan bo'ladi. Shunday qilib, ona tilini bilish, ya'ni lingvistik, kommunikativ kompetensiyalarga ega bo'lish shaxsning kasbiy muvaffaqiyatga erishishi uchun zarur vosita, kalit hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar;

1. Войскунский А.Е. Я говорю, мы говорим. – М. Издательство «Знание», 1990.
2. Гойхман О.Я., Надеина Т. М. Речевая коммуникация. – Учебник.– М., 2003.
3. Лихачёв Д.С. Письма о добром. – СПб. Издательство «LOGOS», 2007.
4. Панфилова А.П. Деловая коммуникация в профессиональной деятельности. – СПб.: Знание, 2004.
5. Yuldasheva D.B. O'zbek tili ornitonimlarining strukturaviy-semantik tadqiqi. – filol.fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. Samarqand - 2020. 128-bet.

6. Yuldasheva D.B. O'zbek tili ornitonimlarining strukturaviy-semantik tadqiqi. filol.fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyasi avtoreferati. Samarqand - 2020. 52-bet.
7. Yuldasheva, D. B. The Intensification Of Learning Uzbek Language Using Moodle Technology [Article]. Psychology and education, International scientific journal, 2021. 58(2): pp. 224-230.